

AZ IPARMŰVÉSZE TI MŰZEUM EX-LIBRIS KIÁLLÍTÁSA.

VARJÚ ELEMÉRTŐL.

(Első közlemény.)

Nem mondunk újat, ha megállapítjuk, hogy a magyarság művelődéstörténeti emlékek dolgában Európa legszegényebb nemzetei közé tartozik. Csak halvány nyomok, elszórt, töredékes emlékek sejtetik, hogy multunk nem volt olyan kietlen, műveltségünk nem volt olyan alantjáró, a minőnek ellenségeink (s nem ritkán, botorul saját véreink is) gyakorta hirdetik. Egy-egy a pusztulást véletlenül kikerült épület, rejtett falusi templomok rongált freskói, még be nem olvasztott szent-edényei, szerencsés családok dugva tartogatott kincsei tanuskodnak a letűnt századok magas fokon álló művészetéről, a régiek elszórt megjegyzései, oklevelek, iratok aprólékos adatai az ősök tisztos kulturájáról. Ám azért a *magyar* nevet hiába keressük a külföld nagy mű- és művelődéstörténeteiben; és ha meg van említve, úgy csak a hozzá fűzött különösségek, az idegen előtt furcaságszámba menő, rendszerint félremagyarázott szokások révén veszi tollára a külföldi tudós.

E szégyenletes mellőzés okai első sorban magunk vagyunk. Összedugott kézzel nézzük, mint megy lassanként veszendőbe mindenünk, a mink a zivataros századokból még megmaradt s azt várjuk, hogy mások gyűjtsék össze, szedjék rendszerbe s dolgozzák fel emlékeinket. Pedig ez elszórt morzsák összehordása egyes-egyedül a mi feladatunk, a mi *kötelességünk*; ezt a külfölddel elvégeztetni nem lehet, de nem is szabad. Elég szégyen ránk, hogy középkori építészetünk első ismertetői idegenek voltak, a kiknek sikerült is hamarosan belénk oltani a még csak újabban lezáfolt balvélekedést, hogy t. i. építészetünk teljesen német.

Az eredmény hasonló lesz egyebekben is, ha magunk nem látunk a munkához. Igaz, hogy az anyaggyűjtés kicsinyes munkája nem mondható élvezetesnek, dicsőséget is aligha hoz a tudomány napszámosainak, de rajta — ha számot akarunk tenni a művelt nemzetek sorában — át kell esnünk. Minél hamarább kezdünk hozzá, mentül lelkiismeretesebben kutatjuk át a magyar földet, annál szebb, dicsőbb lesz az eredmény, annál nagyobb a magyar név becsülete a Nyugat előtt.

Szemben német szomszédainkkal, a kiknek kicsinyesség menő alaposágát szeretjük gúny tárgyává tenni, van egy eredendő hibánk: a felületesség. Mind, ahányan csak a magyar tudomány rögös földjét szántjuk, valami nagyot akarunk találni, valamit, a mi különösebb fáradság nélkül örökre ismertté tegye nevünket és az ujdonságok utáni hajszában mellőzzük az apróságokat, mellőzzük a téglákat, a mikből a magyarság multjának tiszteletreméltó épületét fel kellene emelnünk. Mondjunk-e példákat? Mindannyian tudjuk, hogy mi a hiba, mennyi a tennivaló. Történetírásunk dátumokon nyargal, tizedrendű események pontos megállapításában fárad s nincs egy füzetkénk, a melyik összefoglaló hű képet adna a mult századok életéről. Nagyszabásu irodalomtörténeteink jelennek meg s bennük terjedelmes méltatások olvashatók a szerencsétlen XVIII. század fűzfa-verselőiről, a kiknek nevét jobb lenne már törölni a köztudatból, de egy sor sincs p. o. Árpád-Anjou-kori papjaink sokszor remek stílusról, a melynek magyarossága keresztülszáll a latin oklevélírás latin szavain. Pedig a magyar szellem, a magyar tudomány sajátosságait csak ezen s hasonló rejtett források gondos tanulmányozása útján fogjuk megismerhetni.

E szomorú dolgot egy örvendetes alkalomból jutnak eszünkbe.

Azt véljük, nem sokan vettek róla tudomást, s a kik igen, azok már jóformán el is feledték, hogy az Iparművészeti Múzeum ez év május és június havában egy szerényke kiállítást rendezett *exlibris*ekből.

Az exlibris, magyarul *könyvtárjegy* épen azokhoz az apró emlékekhez tartozik, a melyeket mi magyarok mint nem eléggé tudományos valamit eddig csak mellőzésünkre tartottunk érdeemesnek. Bizonyosan sokan vannak közöttünk, a kik nem is ismerik, még többen, a kik, ha tudják micsoda, nem sejtik, mi haszna

s czélja van ez apró papirlapocskák gyűjtésének, fel nem foghatják, hogy foglalkozhatik velük valaki komolyan s különösen azt nem, miért rendeznek még kiállítást is belőlük. E gyöngébbek hasznáért, aztán meg a kisszámú érdeklődők kedvéért bátorságot veszünk magunknak az Iparművészeti Múzeum ezen különleges kiállításáról kissé bővebben beszámolni s közben egyet-mást elmondani a könyvtárjegyekről, a miket idegen nyelveken ugyan már jórészt mind elmondtak, de magyarul még nem.

Tudvalevő dolog, hogy az *exlibris* olyan sokszorosított lapocska, a melyet a tulajdonjog jelzése czéljából a könyvekbe szokás ragasztani. Ugyanezt a czélt szolgálja a könyvbe írt név, a bele festett czimer, a rá nyomott bélyegző is, de a könyvtárjegyet mindezekről megkülönbözteti önálló volta, melynél fogva a könyvtől elválasztható s még az esetben is megmarad annak, a minek készült. Keletkezése messze időkre vezethető vissza; története körülbelül egy időben kezdődik a könyvnyomtatásával, a mint hogy e kettő, nyomtatás és *exlibris* bizonyos szorosabb kapcsolatban is áll egymással.

A tulajdonos megjelölése könyveken igen régi keletű szokás. A birtokos névbejegyzése, arczképe, czimere a kódexszekben az egész középkoron át mindennapi. A XIV. és XV. században különösen gyakori a festett czimer, az első diszlap szélén, fényesebb kéziratoknál a kötet belsejében is; e czimereket azonban, bár művelődéstörténeti s könyvészeti fontosságuk nem áll az *exlibris*eké mögött, valódi könyvtárjegyeknek a mondott oknál fogva nem tekinthetjük. Szint úgy nem tartozik az *exlibris*ek kategóriájába a tulajdont jelző könyvczimerek egy másik faja: a kötési táblákra vésett, préselt vagy festett név, czimer vagy jelvény. E super*exlibris*ek (könyvtáblajelvények) szintén megelőzik a valódi *exlibris*t s már a XIV. században előfordulnak. A czimeres kötet-táblák egy részén a czímer inkább csak diszítvány szerepét játssza; teljesen super*exlibris* jellegű azonban pl. Mátyás király bőrkötésein, a melyekre ércbélyegzővel égették rá a király czimerét.

A könyvnyomtatás elterjedésével a XV. század második felében hirtelen óriási módon megnövekedett a könyvek száma, ára pedig erősen alászállott. Csakhamar olyanok is kezdenek könyveket vásárolni, könyvtárt gyűjteni, a kik szerényebb vagyoni

helyzetüknél fogva előbb alig gondolhattak egy-két kézirat megszerzésére. Ám ezeknek, bár ők is szerették volna jelvényeiket, címereiket alkalmazni a tulajdonokban levő kötetekre, nincs módjukban megfizetni a miniatort, különösen mikor százakra menő könyvek megjelöléséről volt szó, tehát fába metszetik a címeret s a lenyomott és rendszerint könnyedén kiszínezett képecskét beragasztják könyvtáruk darabjaiba. Így, a szükség által létrehozva, keletkeztek az első könyvtárjegyek.

A mi eleinte egyszerű emberek, szegény zárdák szerény luksusa volt, mihamarább a gazdagokkal is közös lesz. A folyvást gyarapodó könyvtárt csupa festett címerekkel ellátni már a sokpénzü emberek sem győzik; de meg a színes, aranyos címer sem illik bele az egyszerű, fekete betűs nyomtatványokba. Már a XV. század végén általános használatnak örvend a sokszorosított könyvtárjegy. Fejedelmek, főpapok csináltatnak maguknak, kivált mióta jó példával Miksa császár ment elől, a kinek címere nem kisebb ember mint Dürer Albert rajzolta s faragta fába.

Nem lehet czélunk a könyvtárjegy fejlődésének, elterjedésének történetét elmondani; a kít a dolog érdekel minden művelt nemzet nyelvén (kivéve a magunkét) olvashat róla monografiákat, a kis füzetet kezdve a vastag kötetig. Csak azt konstataljuk, hogy a könyvtárjegy fénykora a XVI. századra esik, a mikor egész Közép-Európában elterjed s használata innen kezdve napjainkig soha sem szűnt meg, bár a XIX. század első felében erősen lehanyatlott.

A külföldön mintegy két évtized óta soha sem látott népszerűségnek örvend az exlibris. Egy sereg e nembe tartozó pompás műlap hasonmásokban való terjesztése s néhány lelkes műbarát agitációja ráterelte a közfigyelmet ez előbb teljesen mellőzött műtörténeti emlékekre. Mű- és művelődéstörténész, bibliografus, a címerek kutatója egyaránt gazdag forrásra lelt bennük s ma felkutatásukkal, gyűjtésükkel, tudományos feldolgozásukkal ezren és ezren foglalkoznak és a róluk szóló irodalom egész könyvtárt tesz ki.

Egy könyvtárjegy, még ha a legszebbek közül való is, magában véve jelentéktelen valami; legjobb esetben is csak olyan kisebb szabásu műlap, a minő a régi időkben tizezrével maradt. De sorozatokban, rendezett gyűjteményekben nagy jelentőségűvé

válik. Egy ország exlibrisei több század rajzoló és sokszorosító művészetéhez szolgáltatnak megbízható adatokat, ugyanilyen időszak czimertani divatjait szemléltetik, s a mi legfontosabb, képet adnak a művelődés színvonaláról. Mert minden egyes exlibris egy-egy könyvesház emlékét őrzi, s ezeknek kisebb vagy nagyobb száma mindennél biztosabba megmutatja a fokot, a melyen valamely nemzet kulturája időszakonként állott.

Azok után, a miket szegénységünkről elmondtunk, nem kell hangoztatnunk, hogy egyetlen nemzetre nézve sem bírnak az exlibrisek olyan fontossággal, mint a miénkre. Minden egy-egy kis exlibris lapocská révén napfényre kerülő régi könyvtár újabb adatot nyújt művelődésünk történetéhez; a könyvtárjegyek százai pedig megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltatnak ahhoz a hiedelmünkhöz, hogy nemzetünk a multban a háboruk és dulasok közepette is részese volt a Nyugat kulturájának.

Nyolcz éve, hogy először történt kísérlet magyar könyvtárjegyek ismertetésére, éppen e folyóirat hasábjain. Sajnos, a példa nem talált követőkre s hiába vártuk az adalékokat az először közlött hatvanegy lapot bemutató sorozat bővítésére. Valami haszna azonban volt a czikkecskének: néhány gyűjtő figyelmére ráirányult a szerény műlapokra. Most végre, a külföldi nagyarányu exlibris-mozgalmak hatása alatt egy nagy lépéssel jutottunk előre: létre jött az első magyar könyvtárjegy-kiállítás. Hála és köszönet érte az Iparművészeti Múzeum bölcs vezetőségének, a melynek kitűnő érzékére vall, hogy sikerült nagyszabásu tárlatai után egy ilyen látszólag jelentéktelen s kicsiny kört érdeklő sorozat kiállítására vállalkozott. Az eredmények már is mutatkoznak; egyszerre felébredt a kedv a régiek gyűjtésére s nyakra-főre rendelik és készítik az újakat. Nem telik bele egy évtized, a könyveinket elrútító bélyegzők és a még csúfabb, kézzel írott nevek el fognak tűnni s helyüket tetszetős, művészi exlibrisek foglalják el. Az érdem az Iparművészeti Múzeumé lesz.

E kiállítással még az esetben is alaposabban kellene foglalkoznunk, ha a közérdeklődés felköltésénél egyéb érdeme nem is lenne. Csakhogy e mellett még egy nagy szolgálatot tett: olyan anyagot gyűjtött össze, a minőt a régi könyvtárak s a magyar művészet történetének bűvára a legszorgosabb kutatások mellett sem láthatott eddigé. S az összegyűjtött készletet gondo-

san szerkesztett katalogusban rögzítette meg, a mely a jövőbeli kutatásoknak alapul fog szolgálni.

A kiállítás az üllői-úti pompás palota egyik földalatti helyiségében nyert nem éppen fényes, de teljesen megfelelő elhelyezést. Részben tárlószekrényekben, részben pedig keretekben 772 exhibrist vagy hozzá való műlapot s vele diszített könyvet foglalt magában, a mihez járult később, már a kiállítás bezárása felé, az esztergomi főegyházmegyei könyvtár 300-nál több daraból álló külön kiállítása. Az anyag három főrésze oszlott: 1. nem valódi, irott és festett exlibrisekkel vagy könyvtáblajelvényekkel ellátott kötetek, 2. magyar, 3. külföldi könyvtárjegyek csoportjára.

Lássuk ezeket a csoportokat egyenként.

Az első csoportot a törzskiállításon mindössze 11 darab képviselte. Festet czimeres kódeksz csak egy volt kitéve, a Corvinának egyik egyszerűbb diszítésű darabja: *Theophrastus de historia plantarum*,¹ a mely épp úgy nem adhatott fogalmat a középkori protoexlibriséről, mint a hogy nem az esztergomi külön csoport ide tartozó néhány kötete, mint például az az ősnymtatvány, a melyet Mátyás királynak az első lapra festett czimere után a Corvinából valónak tartanak (*E. 183.*) vagy az állítólag *Pruis János* váradi püspök († 1509.) czimerével ellátott rituale (*E. 227.*). Talán ki lehetett volna itt állítani a képes krónika hasonmását, az Imre fia János 1377-ik évi (u. n. gyulafejérvári) misekönyvét s néhány más, gazdagon diszített középkori kéziratunkat, a mely az első tulajdonos festett czimerét viseli.

Kézzel irott névbejegyzés is csupán néhány volt, de ezek valóban érdekesek. A legrégebb *Walóch* (Oláh) *Mátyás* lejbiczi plébánosé 1517-ből (2.), tulajdonkép végrendelkezés a hagyományozott könyvre írva: *Ego Matheus Waloch . . . lego et dono has quattuor Anthonini partes . . . ecclesie Sancti Jacobi in Leutschau*.² 1555-ből való *Zlivarych Gáspáré*, egy érdekes átokkal a könyv elorzójára (3.)³ Ide sorozhatják — bár a valódi könyvtárjegyek közt foglalt helyet — *Fejér György* exlibrisét

¹ A címek után zárjelben álló egyszerű szám a kiállítási katalogus számjára utal; ha mellette még egy **E** áll, úgy az esztergomi csoport külön katalogusára vonatkozik.

² Hasonmását lásd a Magyar Könyvszemlében, 1899 évf. 335. l.

³ Közölte u. ott. 1900 évf. 35. l.

is. (243.) Parányi papirdarabka, rajta a nagy oklevélgyűjtő ismeretes apró betűivel: *Ex libris Georgii Fejér*. Ilyet készített a könyveit megbecsülő tudós egész könyvtára számára, néhány ezer darabot, valamennyit saját kezével írva. Ezek képezik az átmenetet a valódi könyvtárjegyekre.

Superexlibrisekből itt láttuk *Rákóczy György* fejedelemét, rézbe vésett czimer alakjában, a mely a családi öreg bibliát diszítí. (4.) A kötésre préselt czimert viselt *Istvánffy Miklós* egyszerű hártýába kötött könyve (11.) *Lippay György* (E. 3.), *Szelephény György* (E. 5.) és *Barkóczy Ferencz* (E. 1.) esztergomi érseké valamint *Bél Mátyás* könyvtárának egy-egy darabja, míg egy *Brandenburgi Katalin* fejedelemasszony birtokában volt könyv (5.) táblájára czimer helyett csak a név van aranynyal rányomva.

A valódi könyvtárjegyek gazdag sorozatát az eddig legrégebbnek ismert hazai exlibris, a *Teilnkes Jánosé* nyitotta meg (12.).¹ Ez a csinos lap bizonyosság rá, hogy a könyvtárjegyek divatja hazánkban legelőször a városi polgárságnál terjedt el. A csinos fametszetű műlapocská a XVI. század derekán készülhetett. Mintegy fél századdal újabb *Bártfa város* könyvjelzője, a melyen a városnak két vadember által tartott czimere fametszetben, alatta pedig néhány soros latin vers nyomtatva látható. A dúc, a melyről a czimert nyomták már előbb is fel volt használva; a város czimerét eredetileg Gutgesell Dávid bártfai nyomtató alkalmazta jelvény gyanánt a műhelyéből kikerült könyveken.

A két XVI. századi exlibris mellett szerény volt a következő századbelié száma is. Igazi magyar lap csak két könyvgyűjtőtől volt kiállítva, de — bizonyosságául az exlibrisek elterjedt divatjának — mindakettő két-két lappal volt képviselve. *Szelephényi György* primás szép könyvtárjegye külföldön is számot tenne; rajta a művész főpaprak maga rajzolta arc képe látható, a nagyszombati nyomda kalkografusa Lang Móríc által. rézbe metszve Az exlibris egy változatát az esztergomi könyvtár állította ki (E. 164.). A másik két XVII. századi könyvtárjegy *Nádasdi Ferencz gróf* országbiróé volt. Egyik (16.) negyedréti, a másik, bizonyos Subarich által metszett (17.) ívréti, mindkettő a gróf czimerevel s arra vonatkozó verssel ellátva. Szorosan véve nem tekint-

¹ Hasonmása és leírása Magyar Könyvszemle, 1895. évf., 203. lap.

hetjük magyarnak *Bonnanoi Pokikárpét* (20.), bár a tulajdonos a császári és királyi bánya-kamara orvosának nevezi is magát, még kevésbé *Beringer Menyhértét*, a ki szép rézmetszetes ezimeres könyvjelzőjére kézzel írta rá a nevét s mellé a dátumot: *Posonii, 1641.*

Nagyon sajnálandó, hogy a kiállításon nem volt látható a XVII. század legérdekesebb magyar exlibrise, a Zrinyi Miklósé. Tudvalevő, hogy a költő-hadvezér rézbe metszett arczképeit használta könyvtárjegy gyanánt, kézzel írva rájuk nevét és jelmondatát.

Meg kell jegyeznünk, hogy úgy a törzskiállítás, mint az esztergomi csoport jegyzékében még más e századbéli magyar könyvtárjegyek is szerepelnek, ezeknél azonban részben a keltezés hibás (p. o. 21. *Lambek György* exlibrise egy századdal újabb), részben pedig az illető ezimerlapok nem exlibrisek. A mint a XVIII. századhoz érünk, egyszerre aránytalanul megnövekedik könyvtárjegyeink száma. Az ok kézenfekvő; míg a korábbi könyvtárak a háborús időkben szinte nyom nélkül elpusztultak, addig az újabban alapítottak, ha több könyvtárba beosztva is, nagyrészt elkerülték a pusztulást. A két katalógus szerint az 1700—1800 közt készült s közszemlére kitett könyvjelzők száma százyolcvankettőre rúgott.

Betűrendbe szedve álljon itt e könyvtárjegyek lajstroma.

Agnethler Mihály Gotlieb (43.), *Arady Ker. János* kanonok, négy változat (168—170 és E. 17.), *Baernkopf Ignác* kanonok, két változat (163, 164.), *Bajzáth József* püspök (116.), *Balassa Pál* gf. (41.), *Balogh Sándor* prépost (177.), *Bánffy Dénes* gf. (35.), *Bánffy György* gf. (30), *Bányay László* püspök (136.), *Barkóczy Ferencz* püspök (124), *Bartakovics Pál* püspök, két változat (E. 25, 26.), *Batthyány Ignác* püspök (32.), *Batthyány József* kanonok 1752 (E. 28.), *Ugyanaz* mint érsek (E. 30.), *Batthyány Károly* hg, két változat (27, 28.), *Benyovszky János* kanonok (106.), *Berényi Zsigmond* gf. püspök, 1721. (76.), *Bethlen Pál* gf. 1781. (29.), *Beznák Pál* kanonok, két változat (233, 234.), *Bobics Ker. János* 1800 (239.), *Bosnyák József*, 1771. (235.), *Budai Domonkos-rendiek* (63.), *Budapesti Tudomány-Egyetem* 1770. (58.), *Calovino József* kanonok (210.), *Cothmann Antal* (180.), *Csáky Antal* gf. (240.), *Csáky Miklós* gf. hg. primás (126.), *Csernovics* (191.), *Dessewffy* (42.), *Draveczy Ferencz* kanonok, két változat (119. E. 66.), *Édes József Károly* (97.), *Erdödy Antal* gf. (E. 72.), *Eszterházy József* gf. (201.), *Eszterházy Jozeffa* (38.), *Eszterházy Jozeffa* gnő, férj. *Fekete*

Jánosné gfné (93.), Eszterházy Károly gf. kanonok (E. 74.), Eszterházy Miklós gf. (247.), Fába Simon kanonok (132.), Fejérváry Károly 1777. (34.), Fekete Ferencz (278.), Felber Antal 1772. (92.), Filó János (134.), Forgách Pál gf püspök (E. 83.), Fuchs Xav. Ferencz püspök, kétféle (173, 174.), Gábor János (E. 86.), Galgóczy Ferencz (123.), Gilg János (E. 91.), Gosztonyi István püspök, négy változat (166, 167. E. 97, E. 98.), Görgey Márton kanonok két változat (83, 841.), Grassalkovich Antal br. (23.), Grassalkovich Antal hg. (31.), Gulák László (135.), Gyurikovich Márkus (223.), Hadik András gr. (19.), Helmuti Gáspár kanonok, két változat (128, E. 108.), Helytartótanács Budán (198.), Herlein Ferencz (51.), Hlavács János (98.), Hollósi György kanonok (131.), Horthy Ignác kanonok (129.), Horányi Elek (196.), Hubert Ferencz kanonok (E. 115.) Huszti Mihály (178.), Hyross János kanonok (E. 116.), Illyésházy János gr. (22.), Illyésházy könyvtár Dubniczon (215.), Ivanics János (125.), Jaklin István Miklós püspök, négy változat (115, E. 136, 138, 139.), Jakosich József (60.), Jaszvitz János Ferencz (70.), Jeszenák Sándor (101, 179), Kalocsai székeskáptalan (199.), Kámánházy Ferencz (236.), Kámánházy Sándor és László (237.), Kaszanyiczky Ádám kanonok (163.), Keglevich Zsigmond kanonok (117.), Keller György kanonok (107.), Kemény László gr. kanonok (118.), Klimó György püspök, négy változat (72—75.), Koháry gr. (40.), Koller Ignác püspök (E. 157. és 175.), Kollonitz Lipót gr. érsek, három változat (88—90.), Kornis (202.), Kovachich József Miklós gr. (69.), Köszegehy László püspök (282.), Krammer Ferencz (108.), Kribel János 1763 (59.), Labas család (52.), Luzzénszky László br. kanonok (120.), Majthényi Imre (183.), Mednyánszky Miklós (25.), Meskó Adám br. 1721. (24.), Migazzy Kristóf érsek kétféle (94, 95.), Müller család kétféle (226, 227.), Müller Jakab Ferdinánd (216.), Nagy Ignác püspök (E. 194.), Nagy István kanonok (121.), Niczky Kristóf gr. (182.), Okolicsányi Imre kanonok (122.), Olsavszky Mihály Emmanuel püspök 1766 (130.), Ordódy Gábor kanonok (194.), Palkovics György kanonok (91.), Pécsi székes káptalan két változat (61, 62.), Perényi Imre kanonok (E. 217.), Perényi Károly br. kanonok, két változat (110, E. 219.), Peschko Mihály 1757 (71.), Pesti Sz. Pál-rendiek (39.), Pesti piaristák (206.), Podhradszky János 1784 (186.), Pongrácz Gáspár kanonok (100.), Pozsonyi jezsuiták 1741. (26.), Révay Antal gr. püspök (87.), Révay Pál br. kanonok kétféle (81, 81.), Ritzinger György kanonok (111.), Sággy Ferencz (197.), Sándor István (200.), Schönborn Anselm Ferencz gr. (96.), Schwartzér János Lajos br. kanonok, két változat (44, 45.), Schwartzenberg József hg. kanonok (48.), Seth János (49.), Splényi Ferencz br.

(267), *Stock Simon Ambrus* püspök (176), *Szabó András* püspök (46.), *Szalay József* kanonok, két változat (266, E. 258.), *Széchenyi Ferencz gr.* kétféle (231, 232.), *Széchenyi Karolina* gfnő (230.), *Székely László gr.* 1764. (18, 36.), *Dobai Székely Sámuel* (64.), *Szeleczky* (103.), *Szemenich Ferencz* kanonok (138.), *Szentiványi Rafael* püspök (140.), *Szögyényi Lőrincz* (E. 266.), *Teleki Sámuel gr.* (275.), *Tertina Mihály* (280.), *Turányi Márton* kanonok, két változat (137. E. 277.), *Ujvári* (193.), *Vajay László br.* (192.), *Vay László br.* (190.), *Victoris László* (50.), *Vilt József* kanonok (77.), ugyanaz mint püspök (78.), *Vörös Ferencz* (54.), *Vrana István* kanonok (195.), *Závodszky József* (185.), *Zbiskó János Károly* püspök, négy változat (85, 86, E. 300, 301.), *Zerdahelyi Gábor* püspök 1800 (E. 265.), *Zirczi apátság* 1795 (47.).

Hihető, hogy e lajstrom nem meríti ki XVIII. századi könyvtárjegyeink teljes sorozatát s további kutatások még megkétszerezik a már ismertek számát. A »békekesség százada« kedvezett a tudományoknak; Magyarországon sohasem volt annyi könyvgyűjtő, sohasem létesült annyi könyvtár, mint ebben a korban. Csakhogy még eddig igen keveset tudunk régi köz- és magánkönyvtáraink felől s a könyvtárjegyeket is alig egy-két nagyobb gyűjteményben vették számba.

A sorozat nem teljes volta mellett is bátran vonhatunk le belőle egy s más következtetést. Első sorban érdemes a könyvtárjegyek tulajdonosait venni szemle alá. Egy pillantás lajstromunkra elárulja, hogy az exlibrisek gazdáinak túlnyomó része egyházi férfiú. Valóban, ha végigtekintünk a XVIII. század irodalmán s ismerjük a hazai tudományosság történetét, be kell vallanunk, hogy a magyar művelődésnek ebben a korban az egyházi rend tett legnagyobb szolgálatot. Püspökök, kanonokok az írók pártfogói, az ő költségükön jelenik meg a legtöbb könyv, ők vásárolnak leginkább tudományos munkákat s alapítanak könyvárakat. Sőt az egyháziak sorából való az íróknak nagyobbik fele is. A fentebbi névsorban a magyar katolikus klérusnak nem egy kiváló képviselőjével találkozunk; itt vannak száz év hercegprímásai, köztük a nagy Batthyány József, számos megyés püspök s különösen sok kanonok az esztergomi káptalanból, akiknek szebbnél szebb gyűjteményei ma az esztergomi főegyházmegyei könyvtárba vannak bekebelezve.

A világiak nagyrészt főrendűek, a kik közt az irodalompartolás

különösen Mária Terézia korában, a külföldi érintkezés révén talált hívekre. Előkelő könyvgyűjtőink közül itt szerepel Széchényi Ferencz gr. a Magyar Nemzeti Múzeum alapítója;¹ két Bánffy gróf, Dénes és György, az első kir. főlovászmester, kolozsmegyei főispán és a kolozsvári főiskola direktora, a másik Erdély híres kormányzója, II. József császár hű embere, kiváló szellemű s képzettségű férfiú; Grassalkovich Antal báró, a híres dinasztia alapítója s hasonnevű fia, már mint herceg, Illyésházy János gr. a nagy hírű dubniczi családi könyvtár legkiválóbb gyarapítója; Niczky Kristóf gr. országbíró, Schönborn Anselm-Ferencz gr. »Munkács ura«, a magyarországi Schönbornok ősapja, Teleki Sámuel gr., Vajay László br. torontáli főispán, Vay László br., az író és mások. Van az exlibristulajdonosok közt néhány főrendű tábornok is, ilyen pl. Erdődy Antal gr., Eszterházy József gr. és Hadik András gr.

A világi tudósok s írók rendje nagyon kevés taggal szerepel. Itt van az éremtan kiváló művelője, az erdélyi Agnethler Mihály, azután Kovachich József Miklós, Miller Jakab Ferdinánd, a M. N. Múzeum első igazgatója és Sándor István, az első magyar bibliografus. Mindössze két nő nevét látjuk a sorozatban, az egyik Széchényi Karolina grófnő, a másik, a kitől két lapocska maradt, Eszterházy Jozeffa grófnő, az ismert író és különcz Fekete János gr. neje.

Aránylag kis számmal voltak kiállítva köz- és testületi könyvtárak exlibrisei. Ezek közé tartozott a budapesti Tudomány-Egyetemé, a kalocsai és a pécsi káptalané, a zirczi apátságé, a pesti pálosoké s piaristáké, budai domokosoké, pozsonyi jezsuitáké s végül a Budán székelő helytartótanácsé.

Azokból a könyvtárakból, a melyeknek emlékét ezek a lapocskák őrzik, mint önálló gyűjtemény ma már, a közkönyvtáraktól eltekintve, csak egy létezik, s ez Batthyány Ignác püspök nagyszerű gyűjteménye Gyulafejérváron. A többiek részben új könyvtárak alapjául vagy létezők gyarapítására szolgáltak. Így az esztergomi érsekek, prépostok s kanonokok könyvgyűjteményeiből az ottani főegyházmegyei könyvtár alakult meg, Berényi Zsigmond püspöké a pécsi egyházmegyei könyvtár alapját vetette meg, a melybe később beleolvadt Klimó György püspök, a káptalan s

¹ A kiállításon két exlibrisét láttuk, holott hármát használt. Ismertetésük a Magyar Könyvszemle ez évi első füzetében jelent meg.

egy részben Dobai Székely Sámuel könyvtára, Fuchs Ferencz könyvei a nyitrai, Zerdahelyi Gáboré a bars-szent-keresztii püspöki könyvtár anyagát képezi, Miller Jakab Ferdinánd gazdag gyűjteményét a nagyváradi jogakadémia nyerte el.¹ Széchényi Ferencz gr., az Illyésházy család, Fejérváry Károly és Éder József-Károly könyvtárai pedig jelenben a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetnek.

Van olyan is, nem egy, a melyik feloszlott, szétszóródott, úgy hogy az itt-ott található exlibris vezet csak nyomára.

A XVIII. századi szép könyvtárjegy-sorozatot nézve, csak egy dolog hatott elszomorítólag a szemlélőre: az exlibrisek nyelve. A nagy többség természetszerűen latin feliratot viselt, de volt német felirású is, csak magyar nem volt a 182 darab közt. Exlibriseink ebben is hű képét adták a kornak, a melyben készültek.

Ábrázolásaikat s összeállításukat tekintve XVIII. századi könyvtárjegyeink közt az összes exlibris fajok képviselve voltak, az egyszerű, csupán a nevet viselő czédulácskától egész az arczképes lapokig. A legtöbb czimeres volt, névvel s egyéb felirattal ellátva, névtelen czimer is akadt; néhányon czimer helyett jelképábrázolás volt, Fuchs Ferencz nyitrai püspökén igen szép arczkép. A nyomtatott szövegűeket kivéve, majdnem valamennyi rézbe volt metszve s csak egy-kettő fába. A készítő művészek közt három magyar találkozott: *Binder Fülöp* (Budán), *Zeller Sámuel* (Pozsony) és *Zenger Ágost* (Esztergom); azonban bizonyos, hogy a nem jelzettek közt is a legtöbb hazai termék volt.

Művészi szempontból nézve, sok szépet vagy csak tetszetőset is nem lehetett találni a kiállított XVIII. századi lapok közt. A sorozatnak körülbelül felét kitevő esztergomi papi könyvtárjegyek teljesen egy mintára készültek, középen czimerrel, melyet félkörben vesz körül a felirás. A sablonos czimer-exlibrisektől eltekintve, könnyen kijelölhetjük a legcsinosabbakat. Igen szép a budapesti egyetemi könyvtár Binder Fülöp által 1770 körül metszett könyvtárjegye, a mely úgy ábrázolását, mint tárgyát tekintve az azon korbéli külföldiekkel is kiállja a versenyt. Hangulatos képecske Széchényi Ferencz gróf Junker bécsi művész által készített rézmetszetű exlibrise, egyszerűsége mellett jó hatású Peschko Mihály barok könyvtárjegye. A finomabb metszetek közé tartozik Dobai

¹ A könyvek nagy részét azóta kiselejtezték s eladták.

Székely Sámuelé, Niczky Kristóf grófé, Agnethleré, s a Kornis családé; ez utóbbi négy czimeres, a két előbbi a jelvényesek közül. Első helyre azonban valamennyi közt a Fuchs püspök arczképét ábrázoló lapot kell tennünk, a mely messze felülmúlja a többieket. Csakhogy ez aligha készült itthon.³

A XVIII. századi könyvtárjegyek közt volt kiállítva egy óriási papírlapra nyomott naptár, a melyet, különös módon, exlibrisek díszítettek. Ugy látszik, hogy az esztergomi nyomda legfőbb megrendelői, a káptalani tagok s általán az esztergomi egyházmegye papsága számára egy nagy fali-naptárt szokott volt kiadni. E naptár nem éppen izléses díszítményekből s képekből álló keretét egy rézlapról nyomták; a keret két oldalán arabeszkek közt összesen huszonnégy tojásdad alakú üres hely van hagyva, a mely helyekre évenként beragasztották az akkor székükben levő kanonokok czimeres exlibriseit, ép úgy, mint a hogy a lap közepére minden évben új nyomtatott naptárt alkalmaztak. A kiállított példány 1779-ből való volt s a következő kanonokok czimeres könyvtárjegyeit viselte: *Perényi Imre, Csáki Miklós, Perényi Károly, Rudnay Sándor, Ritzinger György, Stipsics Ferencz, Keller György, Ürményi Péter, Alagovich Sándor, Bélík József, Vrana István, Beznák Pál, Gosztonyi István, Szalay József, Krammer Ferencz, Rauscher Miklós, Tarkó Béla, Benyovszky János, Schwarzenberg Ernő József hg., Prickel János, Koválik János* és *Talabér Boldizsár*.

E huszonnégy lap között néhány olyan is van, a melyik külön, igazi alakjában nem volt meg a kiállításon.

³ A kiállítás bezárása után került elő a Fuchs püspök könyvtárjegyének méltó párja a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában, egy 1780 körül készült arczképes exlibris, *Zadányi Vitéz Jánosé*, a melyet maga a tulajdonos, kiváló ügyességű művész, metszett rézbe.